

Nie ulega wątpliwości, iż agresja jest współcześnie zjawiskiem powszechnym, wykraczającym poza granice kulturowe, zakorzenionym w ludzkiej mentalności i wyznaczającym charakter relacji międzyludzkich. Właściwie nie sposób przeżyć miesiąca, tygodnia, a nawet dnia bez doświadczenia, zaobserwowania bądź usłyszenia o sytuacjach, którym przypisuje się cechę zachowań agresywnych. O ile zjawiska te wpisały się w pejzaż normalności, stając się trwałym, immanentnym komponentem życia codziennego, o tyle cały czas skłaniają do refleksji i rodzą potrzebę konceptualnego spojrzenia na ten obszar problematyki.

Godny uwagi przykład poszukiwań rozwiązań tak newralgicznego społecznie problemu stanowi książka *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężenia*, pod redakcją Danuty Boreckiej-Biernat, która już we wstępie podkreśla, że agresja ujmowana jako indywidualne zachowanie interpersonalne ma wielopłaszczyznowe uwarunkowania. Publikacja została podzielona na dwie części.

Część pierwsza – społeczne i osobowościowe uwarunkowania agresji wśród dzieci i młodzieży stanowi bogate kompendium wiedzy na temat wyznaczników agresji jako szczególnej formy zachowania patologicznego dzieci i młodzieży. Autorzy podejmują tu udaną próbę systematyzacji czynników determinujących agresję. Pedagogika na przestrzeni lat wypracowała szereg teorii ukierunkowanych na wyjaśnienie etiologii zachowań agresywnych. Można skonstatować, że teorie te upatrują liniowy związek pomiędzy określoną przyczyną (usytuowaną, zależnie od teorii, w czynnikach endogennych – biologiczno-psychicznych lub egzogennych, tzw. modyfikatorach – zasobach zewnętrznych tkwiących w środowisku społecznym podmiotu) a skutkiem – zachowaniem definiowanym jako świadome i celowe zachowanie fizyczne lub werbalne, skierowane przeciwko komuś lub czemuś, zmierzające do wyrządzenia krzywdy lub szkody¹². Owa systematyzacja sprowadza się do wyodrębnienia przez autorów dwóch podstawowych grup determinant zjawiska agresji, usytuowanych w czynni-

¹² Ten klasyczny już sposób rozumienia agresji prezentuje m.in. I. Pospiszyl; zob. tegoż, *Przemoc w rodzinie*, WSiP, Warszawa 1994, s. 11.

kach biopsychicznych i społeczno-kulturowych. Jest to spojrzenie wieloperspektywiczne, z różnych punktów widzenia, zarówno przez pryzmat wyników badań empirycznych, jak też poprzez próbę stworzenia wartościowych konceptualizacji wyjaśniających powstawanie i funkcjonowanie zjawiska agresji i zachowań agresywnych wśród dzieci i młodzieży – tak niekorzystnych w kontekście zarówno ich indywidualnego rozwoju, jak też funkcjonowania w zorganizowanych grupach i społeczeństwie.

W ramach grupy pierwszej (uwarunkowań tkwiących w zasobach indywidualnych jednostki), autorzy podejmują studia nad cechami temperamentalnymi (Dorota Domińska-Werbel, „Cechy temperamentalne w regulacyjnej teorii temperamentu a agresywna strategia radzenia sobie młodzieży gimnazjalnej w trudnych sytuacjach społecznych”), poziomem stresu i ekspozycją na sytuacje stresowe (Małgorzata Cywińska, „Sytuacje stresowe w wyzwalaniu zachowań agresywnych”), poczuciem bezpieczeństwa, osamotnienia, samopoczuciem, wynikami w nauce (Grażyna Miłkowska, „Determinanty zachowań agresywnych młodzieży agresywnej”), czy płcią i wiekiem (Anna Hibner, „Reagowanie oporem w sytuacji nacisku społecznego a wiek i płeć młodzieży”) jako zmiennymi modyfikującymi poziom zachowań agresywnych. Tu także zostaje podjęta próba odpowiedzi na pytanie: jaki zespół zmiennych o charakterze emocjonalnym ma związek z nasileniem strategii agresji u młodzieży w sytuacji interakcji społecznej (Danuta Borecka-Biernat, „Wymiar emocjonalny agresywnej strategii radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego i jej uzależnienie od postaw wychowawczych w rodzinie”).

Rozważania na temat uwarunkowań agresji u dzieci i młodzieży tkwiących w czynnikach środowiskowych otwiera tekst Ewy Wysockiej na temat społeczno-kulturowych wyznaczników agresji młodzieży (Ewa Wysocka, „Społeczno-kulturowe wyznaczniki agresji młodzieży – próba systematyzacji”). Autorka prezentuje teorie agresji opisujące i wyjaśniające fenomen zjawiska, sytuuje je w dwóch ogólnych modelach rozwoju – liniowym i transakcyjnym. Dalsze teksty w ramach pierwszej części książki prezentują czynniki ryzyka, zwiększające prawdopodobieństwo zachowań agresywnych o charakterze *stricte* egzogennym. Model ekonomiczny i rozwojowo-czynnikowy sugeruje, że rozwój wczesnych zaburzeń społecznego zachowania (a do takich można zaliczyć omawianą w książce problematykę agresji) zależy od zasadniczych obszarów wpływów na różnych etapach rozwoju: rodzina, grupa rówieśnicza, szersze wpływy społeczne i makrostrukturalne. Każda z tych zmiennych zostaje uchwycona w publikacji, w ramach pierwszej (usytuowanej w środowisku rodzinnym agresora) – genezy zachowań agresywnych – poszukiwano w percepcji postaw rodzicielskich matek i ojców (Hanna Liberska, Mirosława Matuszewska, Dariusz Freudreich, „Percepcja postaw rodzicielskich matek i ojców a zachowania agresywne dorastających córek i synów”), w stylach wychowania w rodzinie (Katarzyna Wałęcka-Matyja, „Zachowania agresywne adolescentów jako efekt stylu wychowania w rodzinie pochodzenia”). Rodzina jako podstawowa komórka społeczna pełni bowiem szereg funkcji – rozrodczą, gospodarczą, wychowawczą, czy zaspokajania potrzeb emocjonalnych – o ile wymienione atrybuty są naturalną konsekwencją tej specyficznej grupy określanej mianem podstawowej komórki społecznej, niegdyś bardziej sformalizowanej, obecnie coraz częściej nieformalnej (w wyniku wewnętrznych przeobrażeń i wyrównywania się pozycji członków rodziny ze względu na realizowane przez nią społeczne role), o tyle funkcje pełnione przez rodzinę stanowią zmienną jakościową, zależną od wielu czynników, w tym funkcjonalności relacji środowiskowych rodziców. Zaburzenia w obrębie tej funkcjonalności prowadzą do zjawisk wykraczających poza normę, deprawujących i w konsekwencji sprzyjających zachowaniom agresywnym.

Nie ulega wątpliwości, że dużą rolę w genezie zachowań agresywnych dzieci i młodzieży odgrywa także szersze środowisko społeczne. W książce zostaje poruszony problem roli nauczycieli w powstawaniu uczniowskiej agresji (Grażyna Poraj, „Poziom syndromu agresji a funkcjonowanie w roli zawodowej u nauczycieli”). W procesie kształtowania osobowości ucznia, postępującego w zgodzie ze społecznie wytyczonymi normami i wzorcami, diametralne znaczenie odgrywa postępowanie „punktów odniesienia” dla młodego człowieka. W przestrzeni szkoły owym „punktem odniesienia” jest właśnie sprawiedliwy nauczyciel, który dostosowuje swoje oceny do faktycznych osiągnięć ocenianych, jednakowo traktuje wszystkich uczniów oraz unika faworyzowania niektórych z nich. niesprawiedliwe postępowanie nauczyciela wywołuje u innych uczniów poczucie krzywdy, które bywa źródłem zaburzeń ich rozwoju społecznego, co wymiernie skraca drogę młodego człowieka do podejmowania zachowań agresywnych. W książce źródeł agresji poszukuje się także w dostępie dzieci i młodzieży do mediów (Zdenka Stránská, Katerina Hourovā, Ivana Polednovā, „Masmedia a agresyvnost' deti”). Można postawić pytanie: jak zatrzymać maszynę mass mediów epatujących przemocą? Bez wątplenia, pierwszym krokiem jest zrozumienie istoty korelacji, jaka zachodzi pomiędzy medialnymi treściami a postawami młodego człowieka, co ukazuje podrozdział zagranicznych autorów.

Niewątpliwą wartością pracy stanowi odniesienie do szeregu teorii wyjaśniających genezę opisywanych zachowań problemowych młodzieży, do tej pory rzadko eksponowanych na gruncie polskiej nauki. Warto zaakcentować tu m.in. regulacyjną teorię temperamentu czy koncepcję *resilience* (Elżbieta Napora, „Agresja w obrazie rodziny jako korelat atrakcyjności społecznej dziecka. Studia nad zjawiskiem resilience”), która wyjaśnia, dlaczego część populacji dzieci i młodzieży, mimo że jest narażona na długotrwałe działanie silnych czynników ryzyka, rozwija się prawidłowo i zachowuje zdrowie psychiczne. Innymi słowy, *resilience* jest tym, co przerywa ścieżkę prowadzącą od czynników ryzyka do zachowań problemowych, w tym agresji i przemocy.

Druga część książki poświęcona jest przejawom i przeciwdziałaniu agresji wśród dzieci i młodzieży oraz poszukiwaniom implikacji praktycznych, które mogą znaleźć zastosowanie w ramach kreatywnych strategii działań zapobiegania zachowaniom agresywnym, zarówno w zasobach indywidualnych młodego człowieka (Lazaros A. Vlachopoulos, „Podstawy technik radzenia sobie z gniewem dzieci”, Irena Pufal-Struzik, „Płeć jako korelat poziomu zachowań agresywnych u młodzieży”), w przestrzeni szkoły (Zofia Dołęga, „Kozioł ofiarny w klasie – w poszukiwaniu psychologicznego portretu”, Krzysztof Zajdel, „Zachowanie o podłożu autoagresywnym u młodzieży szkolnej”), jak i szerszym środowisku społecznym (Jolanta Maria Wolińska, „Dynamika, profilaktyka i resocjalizacja agresji dzieci i młodzieży”, Małgorzata Prokosz, „Agresja stadionowa – przejawy oraz strategie profilaktyczne”). Pojawia się tu także próba zobrazowania tego, w jaki sposób młode pokolenie konstruuje koncept agresji (Irina F. Oukhvanova, Magdalena Łuczkiwicz, „Skojarzenia związane ze słowem 'agresja' u studentów”). Wartość drugiej części książki jest niepodważalna, bowiem stanowi niezwykle użyteczne źródło wiedzy na temat mechanizmów działań zapobiegawczych i przeciwdziałających powstawaniu oraz eskalacji agresji wśród dzieci i młodzieży.

Dodatkowy, niewątpliwym atutem publikacji stanowi fakt, że pojawiają się w niej prace zagranicznych autorów, dzięki czemu praca zyskuje pogłębiony, międzykulturowy charakter.

Pomimo coraz większej świadomości potrzeby oddziaływać nastawionych na profilaktykę, interwencję i korekcję w zakresie zachowań agresywnych wykraczających poza przyjęte standardy, a także coraz bogatsze zaplecze teoretycznych koncepcji

w tym obszarze, problem nadal istnieje. Być może, jest to związane z faktem unilateralnego spojrzenia na opisywane zagadnienie i braku interdyscyplinarnego podejścia w diagnozie zjawiska, czego konsekwencją stanowi wypracowywanie mało skutecznych programów profilaktycznych, które maksymalizują oddziaływania wyłącznie w perspektywie jakiegoś wycinka rzeczywistości. Książka *Zachowania agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przewyżczenia* wychodzi poza ten schemat i stanowi niewątpliwy wkład w dorobek nauki, jako przykład wieloaspektowego spojrzenia na istotny społecznie problem agresji wśród dzieci i młodzieży. Jest pozycją cenną nie tylko dla teoretyków, ale i praktyków zajmujących się na co dzień wychowaniem oraz kształceniem młodego pokolenia.

Tomasz Prymak